

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

132:2 • 2012

Natur och historia i historikers självbiografier

TORBJÖRN GUSTAFSSON CHORELL *Uppsala universitet*

Med hjälp av bland annat Erik Gustaf Geijers, Wilhelm Erik Svedelius, Alma Söderhjelm och Ronny Ambjörnssons självbiografier behandlar uppsatsen det begär som driver fram historiska undersökningar. Jag argumenterar för att begäret kan beskrivas som en kärlek till ändligen existenser och att självbiografierna är ett sätt på vilket kärleken institutionaliseras. Undersökningens resultat pekar mot att all historisk verksamhet utgår från kärleken till ändligen existenser.

Syftet med denna uppsats är att definiera det begär som driver fram ett historiskt kunskapssökande. Det låter sig naturligtvis inte göra förutsättningslöst. Därför utgår den följande studien ifrån att undersökningar av det förflutna handlar om att analysera spår och kvarlevor som människor lämnar efter sig. Det utsagda eller blott antydda begär som driver på detta arbete borde, föreställer jag mig vidare, avslöja sig extra tydligt om man studerar de tillfällen då historiker lämnar spår av sig själva. Historikers självbiografier borde därför avslöja något om historisk forskning och historieskrivning överlag, liksom kanske även något om vår tids intresse för självbiografier och biografier.

Historikerns drivkrafter

Begär uttrycks bland annat genom institutioner som vi skapar för att skydda oss och bemästra vår fruktan. Vi skapar sjukvårdsinrättningar för att hantera hot mot vår fysiska och psykiska existens, äktenskap för

Torbjörn Gustafsson Chorell, f. 1965, är docent i idé- och lärdomshistoria, verksam vid Institutionen för idé- och lärdomshistoria vid Uppsala universitet. Hans forskning rör i första hand historiografiska, historieteoretiska och medicinhistoriska problem, särskilt frågor som behandlar relationen mellan historieskrivning och minnesarbete.

E-post: torbjorn.gustafsson-chorell@idehist.uu.se

att reglera sexualitet och egendomsförhållanden, skolor för kunskapsöverföring och fostran och så vidare. Historia, och dess inkarnationer i form av museer, arkiv och forskare, är en institution som bevarar och analyserar spåren av individers handlingar och levnadssätt så att de ges ordning och sammanhang.¹ Självbiografier är en underavdelning till institutionen historia. Enligt Wilhelm Dilthey (som förvisso inte är den hetaste teoretikern numera men ännu värd att läsa) är självbiografen den mest historiska av alla genrer i den meningen att den visar hur den enskilde upplever sin historiska existens.² Man skulle kunna säga att självbiografen handlar om historien levd inifrån och illustrerar den dröm om intim upplevelse av tidslighet som historikern försöker närma sig när han eller hon, utifrån, lever sig in i hur det har varit att verka och tänka i en miljö som inte längre finns kvar annat än i form av kvarlevor.

Att enskilda individer väljer att dokumentera, analysera och ordna sina liv skriftligt och bildligt för att sedan redovisa resultatet, sker naturligtvis av många anledningar: för att rättfärdiga sina gärningar, för att summera det som skett för att ta ut riktning för de levnadsår som återstår, för att sprida kunskap om händelser man bevittnat och beslut man tagit eller för att genom det egna livet återge större historiska skeenden.

En aspekt av självbiograferandet, som dock sällan utsägs, är att det handlar om självkärlek. När detta sägs öppet, är det med bekymrade tonfall, som i Sven Stolpes fall: "Kan man skriva och publicera hundratals sidor om sig själv utan att vara självförälskad och högmodig? Frågan har oroat mig." Wilhelm Erik Svedelius var mer direkt knappt hundra år tidigare: "Men det är dock alltid en tvetydig sak att göra detta, som jag nu gör: det är vidrigt, det är otäckt att höra människor oupphörligt tala om sig sjelfva. Det är oanständigt, det är skamlöst att så göra, det är ett säkert tecken på en plump egenkärlek." Sven-Eric Liedman inledde sin självbiografi från 2008 med en anspelning på berättelsen om Narcissus när han började sin tillbakablick med att betrakta sitt ansikte i

1. Föreliggande uppsats har tillkommit inom ramen för ett projekt finansierat av Vetenskapsrådet. Stort tack till de anonyma granskarna för många värdefulla kommentarer och viktiga synpunkter. Jag uppfattar all historia som att den handlar om mänskliga handlingar. Även den som studerar t. ex. urbanisering har ju att göra med ett analytiskt begrepp som summerar enskilda individers handlingar.

2. Wilhelm Dilthey, *The formation of the historical world in the human sciences: selected works* 3, Rudolf A. Makkreel & Frithiof Rodi (red.) (Princeton 2002) s. 225, se även s. 221–223.

en spegel.³ Självkärlek, i betydelsen omsorg om sitt eget väl, har genom historien haft en intim förbindelse med idén om organismens självbevarelse. Självbevarelse förbinds ofta med tanken på biologiska drifter och instinkter, men har, på tal om människan, som regel ansetts bestå av en kärlek till den egna existensen (självkärlek) och en vilja att förhindra sin egen utplåning genom att till exempel fly från livshotande situationer.⁴ Som strävan eller drift har självbevarelsen ett mål. Målet är att förbli vid liv eller förbli en integrerad helhet så länge som möjligt. Självbevarelsen kan därför betecknas som ett begär att försöka få den ändliga existensen, som ju förr eller senare måste gå under, att förbli intakt så länge som möjligt. Det är kärleken till den ändliga existensen som jag skulle vilja förlägga i hjärtat av historikernas arbete. Historikerns kärlek till de ändliga existenserna har självkärleken gemensam med självbevarelsen, men låter också kärleken omfatta andra existenser än den egna.⁵ Kärleken uttrycker sig som en vilja att förhindra att de ändliga existenserna utplånas.

Det senare sker i historikernas arbete genom att det hela tiden riktar sig mot att bevara förgångna miljöer, rekonstruera levnadsöden, klargöra handlingsmotiv, dokumentera processer som andra, sedan länge döda människor bidragit till. Den egocentriska sidan av detta begär är lättare att belägga i självbiografierna än i historikernas övriga verk, som trots allt har fokus på att bevara och analysera spåren av andra mänskliga handlingar än de egna. Men som regel visar sig detta begär även i självbiografierna bara i randanmärkningar eller stickspår, ibland i form av

3. Sven Stolpe, *Idyll och orosmoln: memoarer I* (Stockholm 1974) s. 7; Wilhelm Erik Svedelius, *Anteckningar om mitt förflutna lif* (Stockholm 1889) s. 3; Sven-Eric Liedman, *Blickar tillbaka* (Stockholm, 2008) s. 5. Citatet från Svedelius är i viss mening problematiskt: Självkärlek och egenkärlek är inte samma sak. Självkärlek är den omsorg om sig själv som gör att man tar hand om sin kropp och sin själ för att nå målet (t. ex. att förbli vid liv) medan egenkärlek snarare signalerar egoism och självintresse. Termerna har dock ofta glidit samman eftersom strävan att bevara sig själv, som förutsätter att man tar hand om sig själv, ofta har ansetts underbygga självintresse mer än t.ex. självuppoffring.

4. Forskningen om självbevarelsens idéhistoria är sparsam, se dock Martin Mulsow, "Selbsterhaltung", *Historische Wörterbuch der Philosophie* bd 9 (Basel 1998) s. 393–406 och Hans Ebeling (red.), *Subjektivität und Selbsterhaltung: Beiträge zur Diagnose der Moderne* (Frankfurt-am-Main 1976).

5. Med kärlek till ändliga existenser menar jag inte bara det enskilda mänskliga livet utan även föremål, byggnader, andra människor etc. Här är inte platsen att utlägga erosaspekten av självbevarelsen, som för övrigt inte har diskuterats i litteraturen om självbevarelse särskilt ofta. Om klassisk eros, se Dimitrios Iordanoglu & Mats Persson, "In the midst of demons: Eros and temporality in Plato's *Symposium*", i Ingela Nilsson (red.), *Plotting with Eros: essays on the poetics of love and the erotics of reading* (Copenhagen 2009) s. 17–43.

vardagliga reflexioner eller förstulna kommentarer, ungefär som i Rolf Torstendahls fall. Kärleken till den ändliga existensen avslöjas när Torstendahl mot slutet av sin memoar *Gjort, tänkt, känt* (2011) kommenterar ett fotografi som han tog av sig själv med fjärrutlösare i slutet av 1940-talet:

Den vackra vinterdag, då fotot är taget, beslöt jag mig för att jag ville föreviga mig själv i snön vid Jacobsdal, vår bostad i Eksjö. Om jag lånade pappas kamerastativ eller om jag pallade upp kameran på annat underlag, minns jag inte, men jag kommer däremot ihåg med vilken omsorg jag valde ut stället, där jag skulle hoppa upp i den uppskottade snödrivan och låta kameran föreviga mig. Allt gick efter beräkning, och fotot finns.

Barnets förevigande av sig själv kontrasteras med "den här historien" (det vill säga boken som skrivits av den emeriterade professorn) som "ger mig en bild av mig själv som jag är helt överens med nu".⁶

Tanken att skriften bevarar och fotografiet förevigar är ju inte originell, men kommenteras förvånansvärt sällan i litteraturen om självbiografier.⁷ Ett undantag är Georges Gusdorfs monumentala *Lignes de la vie* (1–2, 1991) där tanken bryter igenom på flera ställen. Det är dock ingen huvudsak för honom heller eftersom hans mål är att med själv-

6. Rolf Torstendahl, *Gjort, tänkt, känt* (Stockholm 2011) s. 385. Torstendahl vill inte kalla sin bok en självbiografi utan memoar, men verket passar utmärkt in på Phillipe Lejeunes idé om det självbiografiska kontraktet, där han definierar självbiografi som "a retrospective prose narrative produced by a real person concerning his own existence, focusing on his individual life, in particular on the development of his personality"; se dens., "The autobiographical pact", i Paul John Eakin (red.), *On autobiography* (Minneapolis 1989) s. 5. Att detta kontrakt dock hela tiden problematiserats av inte minst skönlitterära författare är välkänt; se t. ex. Max Saunders, *Self impression: life-writing, autobiografiction, and the forms of modern literature* (Oxford 2010). Jag har dock inte funnit någon anledning att fördjupa mig i den ganska omfattande genrediskussionen. Distinktionen mellan t. ex. självbiografi, med fokus på jagets inre utveckling, och memoaren eller minnesteckningen, som lägger tyngdpunkten vid händelser och personer som författaren träffat, är en analytisk distinktion som de flesta, som kommenterat saken sällan återfinner renodlad i enskilda verk. Se uppsatserna i första delen av Christoffer Tingstedt & J. P. Roos & Anni Vilkkö (red.), *Självbiografi, kultur, liv: levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskaperna* (Stockholm 1992).

7. Kanske är det så självklart att de flesta inte behöver kommentera det; se dock Saunders (2010) s. 176, som knyter det till sekulariserad värld. Tanken antyds i Paul John Eakin, *Living autobiographically: how we create identity in narrative* (Ithaca & London 2008) s. 129, som skriver i förbigående: "I believe that lurking somewhere in the telling of any life story is a facing down of mortality, the will to say that one's life has left a trace, that any self and life have value." Mer utförligt diskuteras detta i Arne Melberg, *Självskrivet: om självframställningen i litteraturen* (Stockholm 2008) s. 20f., men då för att lyfta fram andra teman – som exilen och förlusten – som motiv för självbiograferande.

biografiernas hjälp teckna självförståelsens historia i den västerländska litterära och filosofiska traditionen. Mest utförligt kommenterar han detta i första delens sista kapitel. Självbiografins nollpunkt är inget annat än att lämna ett spår som talar om att man har existerat och att ens liv har betytt något. Självbiografen, skriver han, ingraverar en signatur av en dödlig varelse som vill fortleva. ”På strandens sand gör barnen spår som nästa våg utplånar; tidens cykler utplånar likaledes våra liv från jordens yta, men våra inskriptioner har en chans att överleva oss; de ger oss förutsättningen för odödlighet.”⁸

För mig framstår valet av ordet odödlighet som alltför religiöst för ett stort antal av de självbiografier jag tagit del av, om än långt ifrån alla. I en mening innebär ju odödlighet att kunna träda ut ur sin tidsbundna existens och undandra sig den fullständiga utplåning som är ändliga existensers lott. Flertalet författare som jag har läst tycks snarare drivas av kärlek till den ändliga existensen som sådan och känner därför behovet att bevara den, snarare än att nå odödlighet i den mening jag talar om här. Åtminstone är det detta som jag skulle vilja analysera med hjälp av självbiografier skrivna av historiker under de senaste 150 åren.

Det är således spänningen mellan utplåningen och förblivandet i de självbiografiska verken som står i fokus. Nedan tematiseras spänningen med orden natur och historia, där naturen står för det som utplånar och anonymiserar medan historia betecknar det mänskliga bevarandet av existenser över tid. Temat natur och historia pekar ut hur kärleken till de ändliga existenserna transformeras genom en rörelse där författarna, symboliskt sett, måste begrava sina kärleksobjekt och acceptera att de älskade tingen försvunnit för att de ska kunna bevaras som historia. Det innebär inget mindre än att distansera sig från den älskade existensen eller att försöka föra den ut ur sitt naturliga sammanhang så att den kan bli ett historiskt föremål.

Vad jag därför ytterst vill göra gällande är således att historieskrivning innehåller en bevarandedimension, som i samband med just självbiografier också kan tematiseras som självbevarelse. Författarna erinrar om sig själva – ofta med stöd i dokument, brev och anteckningar från den tid då något hände – för en framtid när de inte längre själva minns och andra inte längre minns dem. Just för att problemet som intresserar mig är så

8. Georges Gusdorf, *Lignes de vie: les écritures de moi* (Paris 1991) s. 405; se även vol. 2: dens., *Auto-bio-graphie* (Paris 1991) t. ex. s. 122, 139.

intimt förknippat med den historiska forskningens patos, ser jag historikernas självbiografier som miniversioner av ett större fenomen. Den (själv-)bevarandimension som jag menar finns i självbiografierna kan tillämpas även på de historiska studier som samhället institutionaliserat och årligen satsar miljoner på att upprätthålla. Det är institutioner som kanaliserar begäret genom att ta hand om och vårda de spår som ändliga existenser kvarlämnat. Som litteraturvetenskaplig forskning visat, styrs självbiografier av etablerade konventioner och modeller. Som jag uppfattar det är konventionaliteten och upprepningen av förebildliga mönster ett villkor för att den individuella handlingen att biografiera sig själv skall kunna institutionaliseras som ett sätt att bevara sig själv.⁹

Historikerna och självbiografien

Att rikta in sig på just historiker kan verka väl begränsat i ljuset av de mer generella anspråk det gäller. Dessa självbiografier är givetvis bara en försvinnande liten del av ett mycket större kulturellt fenomen och hade kunnat ersättas av verk från andra grupper. Man kan också hävda att människor, som i sitt professionella arbete saknar den närhet till skrift som historiker har, bättre kan illustrera begäret än självbiografier av historiker, som ju ägnar en stor del av sin arbetstid åt att skriva och läsa. Ändå finns det särskild anledning att lyfta fram historiker som trots allt skrivit självbiografiskt. Genom sin skolning i ett historiskt tänkande har de, till skillnad från andra självbiograferande personer, anledning att reflektera över relationen mellan självbiograferande och historieskrivning. De borde också vara mer vaksamma på det implicita historietänkande som ligger i att dokumentera och (re-)konstruera ett liv.

Antalet självbiografier av professionella historiker är dock begränsat, särskilt om man som jag gör, håller mig till svenskspråkigt material. Jag fokuserar på fyra historiker – Erik Gustaf Geijer, Wilhelm Erik Svedelius, Alma Söderhjelm och Ronny Ambjörnsson – som tillsammans spänner över hela det moderna historietänkandets epok, men jag låter andra historiker, idéhistoriker, konsthistoriker och så vidare komplettera dem när så behövs. Just detta visar dock, vilket jag villigt erkänner,

9. Mina tankar här har närmast formulerats utifrån Eelco Runias tolkning av Giambattista Vicos tänkande i "Inventing the new from the old – from White's 'tropics' to Vico's 'topics'", *Rethinking history* 14:2 (2010) s. 233f., men också Arnold Gehlens antropologi där institutioner är det som människor behöver skapa för att hon, enligt honom, är den minst förutbestämda av alla varelser.

att det problem som jag undersöker lika mycket handlar om institutionen självbiografi som om historiker självbiograferande. Jag tror inte att resultatet blir fundamentalt annorlunda om jag lyfter fram andra grupper än historiker, men det ser jag inte heller som ett argument för att inte göra det. Historikers självbiograferande har sällan blivit föremål för studier över huvud taget.¹⁰

Att så pass få historiker skrivit självbiografiskt är i sig intressant. Man kan tänka sig att äldre objektivitetsideal, som betonade att historikern måste undertrycka sin subjektivitet för att låta det empiriska materialet tala, bidrog till en ovilja att senare tala om sig själv. En träning i källkritisk misstro mot de budskap som dokument förmedlar, kan också ha bidragit till att självbiografien framstod som en manipulativ genre där författaren lade saker tillrätta och lät sig styras av självintressen och att det verkliga skeendet sällan visade sig i dessa verk.¹¹ Frånvaron av behov att skriva självbiografier, kan också ha berott på att den egna personligheten redan uttrycktes i de historiska verken. Principiella överväganden om biograferandets värde för kunskapsproduktionen kan vara ännu ett skäl. När Torstendahl markerar att han inte tycker att biografien är en vetenskaplig genre,¹² kunde detta ha gett anledning att tro att han skulle ha avstått ifrån självbiograferandet. Relationen mellan hans självbiografi och historieteoretiska frågor är dock uppenbar. Han diskuterar öppet den i litteraturen om självbiografier vanliga frågan om relationen mellan skriftens jag och det sanna eller verkliga jaget, som eventuellt finns utanför texten. Hans verk illustrerar också – fast han själv inte diskute-

10. Uppslaget till denna artikel fick jag för några år sedan när jag läste Jeremy Popkins då nyutkomna *History, historians and autobiography* (Chicago 2005), som visade att självbiografier skrivna av historiker kan vara ett intressant och givande studiematerial. Popkin intresserar sig för frågor om livskall och profession, identitetsskapande, genreexperimenterande etc. och skriver ingenting om det jag tar upp. Se också dens., "The origins of modern academic autobiography: Felix Meiner's *Die Wissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen*, 1921–1929", *Rethinking history* 13:1 (2009) s. 27–42. Några av de självbiografier jag tar upp förekommer i David Tjeders *The power of character: middle-class masculinities, 1800–1900* (Stockholm 2003).

11. Ett exempel på hur kritiken kunde formuleras finns i Georg Andréns, "Memoarkritikens psykologiska problem", *Arkiv för psykologi och pedagogik* (1923) s. 71–112. Ett undantag till regeln att det tidiga 1900-talets historiker undvek självbiografien är Nils Edéns *Minnen*, Leif Kihlberg (red.) (Stockholm 1969). Som statsminister hade Edén naturligtvis andra bevekelsegrunder för självbiograferande än som historieprofessor från Uppsala.

12. Torstendahl (2011) s. 8. Biografins ställning inom historievetenskapen från 1800-talet till i dag utreds av Alf W. Johansson, "Biografien och den svenska historievetenskapen", i Henrik Rosengren & Johan Östberg (red.), *Med livet som insats: biografien som humanistisk genre* (Lund 2005) s. 19–31.

rar just det närmare – den intima relationen mellan självbiografen och historismen, det historietänkande som dominerat i västvärlden under de senaste århundradena.¹³

Redan i slutet av 1950-talet argumenterade Georges Gusdorf för att självbiografier förutsätter ett historiskt medvetande och att den moderna formen av självbiografier var förbundna med det historiemedvetande som etablerades i västvärlden mot slutet av 1700-talet.¹⁴ Tanken utvecklades senare av Karl Weintraub, som argumenterade för att den moderna tidens betoning av individualiteten och att se sig som bestämd av en tid och dess omständigheter var intimt förbundet med framkomsten av ett självbiografiskt genremedvetande.¹⁵ J. W. Goethes *Aus meinem Leben: Dichtung und Wahrheit* (1811–1814, 1833) var slutstenen i Weintraubs historia om individualisering. Efter Goethes tid motiverades skrivandet av sin egen historia, ofta med argumentet att det liv som levts var en spegling av de historiska omständigheterna.¹⁶ Värdet av dessa studier motiverades av att varje undersökning som handlar om hur individen påverkats av omständigheterna, sade något om hur den historiska process som alla var del av fungerade eller till och med vilken riktning den hade. Som framgår av mina resonemang ovan, menar jag dock att självbiografierandet är djupare förankrat i historietänkandets själva grunder än vi

13. Torstendahls memoar anknyter medvetet till frågor som diskuterats i vår tids historieteori, såsom frågan om hur en identitet skapas genom historisk återblick och om det jag som beskrivs i en självbiografi avbildar ett verkligt jag bortom texten. Sådana frågor har också fått stort utrymme i litteraturen om självbiografier under de senaste årtiondena; se t. ex. Lejeune (1989), Melberg (2008), Paul John Eakin, *Fictions in autobiography: studies in the art of self-invention* (Princeton 1985) och *Touching the world: reference in autobiography* (Princeton 1992); Eva Haettner Aurelius, *Inför lagen: kvinnliga självbiografier från Agneta Horn till Fredrika Bremer* (Lund 1996); Lisbeth Larsson, *Sanning och konsekvens: Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna* (Stockholm 2001).

14. Georges Gusdorf, "Conditions et limites de l'autobiographie" (1956), eng övers., "Conditions and limits of autobiography", i James Olney (red.), *Autobiography: essays theoretical and practical* (Princeton 1980) s. 28-48.

15. Karl Weintraub, "Autobiography and historical consciousness", *Critical inquiry* 1:4 (1975) s. 821-848, och *The value of the individual: self and circumstance in autobiography* (Chicago & London 1978).

16. Typisk är t. ex. Gunnar Aspelin formulering i *Lärosåpn i Lund: minnen från studentåren* (Lund 1973) s. 10, att han inte vill tala om sin "privatvärld utan så långt [han] förmår komma åt den miljö, som påverkade unga människor för omkring femtio år sedan" och när han i *Lek och allvar: minnesbilder från pojkkåren* (Lund 1968) s. 12 hoppas att hans minnen ska ha "ett visst intresse som avspjeling av en situation, gemensam för många ungdomar i denna passerade epok". Nils Herlitz, *Tidsbilder: upplevelser sedan sekelskiftet* (Stockholm 1965) s. 3, vill inte heller berätta om sig själv utan bara presentera hur utvecklingen "avspeglat sig i en enskild människas upplevelse; så kommer ändå författaren med i spelet, såsom en spegel av tiden."

vanligen reflekterar över: ja, frågan är om inte kärleken till de ändliga existenserna och viljan att bevara dem från utplåning är det historiska tänkandet verkliga patos. Stöd för den tanken finns i Hannah Arendts alltid givande reflexioner om *förtینگligande*. ”Det viktigaste kännetecknet på det mänskliga livet, vars uppträdande och försvinnande är världsliga händelser, består i att det så att säga självt är sammansatt av händelser som vid dess slut kan återberättas som en historia. Varje människoliv har en sådan levnadshistoria, och om den nedtecknas, d.v.s. förtینگligas i en biografi, kan den leva vidare som ett ting i världen.”¹⁷ Hon talar här om biografien och inte om självbiografien, men tanken tycks mig giltig även i det senare fallet. Enligt henne är historieskrivning den konst genom vilken det biologiska livet omvandlas till ett berättat liv och därigenom dras bort från naturens och arbetets anonyma kretslopp av överlevnad och fortplantning och in i den av människor tillverkade världen.¹⁸ Vad jag vill föreslå – och längre än så tycker jag inte att jag kan gå – är att detta var en utsagd ambition i 1800- och 1900-talens självbiografier, särskilt för de skribenter som genom sin utbildning eller profession var väl förtrogna med ett modernt historietänkande.

I fortsättningen ska jag därför röra mig runt de teman som anförts ovan. Trots att författarna varit verksamma under skilda epoker och skrivit under olika omständigheter, har de ofta tagit upp snarlika problem. Det vittnar om att det begär jag talar om är intimt förbundet med det historiemedvetande som vi levat med under de senaste århundradena och den tröghet som finns i varje institution som tillkommit på grund av att ett begär måste finna ett uttryck.

Minnet och döden i 1800-talens självbiografier

Det var först mot mitten av 1800-talet som självbiografier började tryckas medan författaren ännu levde. Dessförinnan skrevs de som regel för efterlevande släktingar eller möjligen en något större krets av vänner och bekanta. Erik Gustaf Geijers *Minnen* (1834) var således ett ganska tidigt exempel på en tryckt självbiografi. Inledningen slår an tonen:

17. Hannah Arendt, *Människans villkor: vita activa* (Göteborg 1986) s. 139.

18. Dens., *Mellan det förflutna och framtiden: åtta övningar i politiskt tänkande* (Göteborg 2004) s. 47–99. Hennes eget självbiograferande i biografien över Rahel Varnhagen har utretts av Liliane Weissberg, ”Hannah Arendt, Rahel Varnhagen and the writing of (auto)biography”, i Hannah Arendt, *Rahel Varnhagen: the life of a jewess* (Baltimore & London 1997) s. 3–23.

Jag kommer nyss ur ett hus, där fadren – han var min vän – ligger på bår – borttryckt – ja väl! – men ordet är ändå ej det rätta – *borttård* av en långsam sjukdom; tills livet, med en knappt hörbar suck, flydde. Det var en sorgens boning; maka och barn i tårar. Då slog mig sorgens olika verkan på olika åldrar. Livets förmörkelse är den. Man vandrar, med åren, allt djupare in i dess skugga, och blir slutligen där hemmastadd; ehuru den, liksom all häftig växling av ljus och mörker, börjar med att förblinda.¹⁹

Han fortsätter inledningen med att tala om hur den sörjande till slut börjar betrakta sig själv, ordnar upp tillvaron och finner en ny stig att vandra på. Att sörja är ett arbete, som man lär sig. "Ingen konst är människan medfödd." Ungdomens våldsamma sorg, som snabbt förgår, skiljer sig från den mogna mannens sätt att ta farväl av livet. "Längre ned på livets bana – eller rättare, då vi begynt med graven – högre upp – når ingen sorg, om ej såsom kroppslig smärta. Där är barndomens solbeglänsa kulle."²⁰ Genom denna inledning gestaltar Geijer det historiska medvetandets utgångspunkt: upplevelsen av att förändringar, oavsett om de är långsamma eller plötsliga, leder till förluster och försvinnanden. Det som en gång var finns inte länge kvar annat än som spår, rester, ruiner och minnen.²¹ Geijers egna minnen tecknas mot bakgrunden av vännens död och hans eget sörjande.

Minnen är en egendomlig bok som blandar flera genrer.²² Efter en kort barndomsskildring, ett hopp in i ungdomsåren och den första litterära framgången, återges bearbetade versioner av dagböcker som han fört och brev som han skickat under resor i Tyskland och England. Förordet är placerat i bokens mitt, där han också deklarerar att han skriver "oordentligt" och därför "vill jag nu överhoppa ett tiotal av år."²³ Vad Geijer gjorde

19. Erik Gustaf Geijer, *Minnen: utdrag ur brev och dagböcker, samlade skrifter* 7, John Landquist (red.) (Stockholm 1928) s. 311. Kursivering i original.

20. *Ibid.*, s. 311f.

21. Man kan naturligtvis tala om vinster till följd av förändringar, men jag uppfattar inte att det är det som skapar historisk sensibilitet. Om förändringar innebär att man gör vinster, tenderar väl det förflutna också att förlora i värde. Upplevelsen att förändring innebär att något värdefullt går förlorat, gynnar däremot det tänkande som vill hålla fast vid eller återvända till det som varit.

22. Se Louise Vinges fina analys "Geijers *Minnen*: genreblandning och epokmöte", *Geijerstudier* 7 (1986) s. 5, 18.

23. Geijer (1928) s. 377. Den citerade formuleringen har ofta återgivits för att markera hur Geijer tog avstånd från romantiken och den hegelianska historieskrivningen och orienterade sig mot realism; se Vinge (1988) s. 10f.

med denna konstiga ordning – som kritiserades redan i samtiden²⁴ – var, skulle jag vilja säga, att illustrera skillnaden mellan historia och minne. Det förra satte sakerna i sitt sammanhang för att skapa den enhet och förnuftighet som speglade det världshistoriska förloppet, det senare var fragmentariskt och saknade det sammanhang som kunde formas som berättelse och, med hans egna ord, ge en aning om en högre lycksalighet. "Sammanhang! – Vad är kosteligare, nödvändigare? Ja! Men *sakernas eget*. En glimt av detta är lycksalighet".²⁵ Geijers *Minnen* var en bok skriven i mötet med förlusten av en vän och risken för dennes fullständiga utplåning, inte för att få en glimt av lycksaligheten eller de eviga idealen. *Minnen* var ingen levnadsbeskrivning, deklarerade han i "förordet", utan ett verk som hade tillkommit som "förströelse efter en nyss slutad avdelning av ett mödosamt arbete".²⁶ Men för oss som läser det som en bok som skrivs av en sörjande (även det ett mödosamt arbete), har Geijer samlat det som i mötet med livets ändlighet framstod som viktigt: några minnesbilder från barndomshemmet, en litterär framgång som inhöstade ovanligt beröm från den stränge fadern, intryck från ett par resor ut i världen och ett försök – hur fragmentariskt det än verkar på oss – att redogöra för det egna jagets utveckling till självmedvetande. I en planerad andra del skulle han skriva om släktingar, lärare och vänner, men den blev aldrig fullbordad.²⁷

Förvisso antydde Geijer själv att han skulle kunna skriva en berättelse om hur en människa söker och finner sig själv, men det är inte det han gör.²⁸ Hans *Minnen* följer inte läsarnas förväntningar på hur texten ska utvecklas. Därför blir minnenas *terminus a quo* så viktig: Att Geijer inte nämner den döde vännens namn understryker att inför den del av naturen som människan inte behärskar står hon maktlös om inte minnet bevarar henne eller omvandlar de döda till historiska ting.²⁹

Det mest uttalade exemplet på minneskonsten som ett sätt att bevara sig själv och de döda finner man i statsvetaren och historikern Wilhelm Erik Svedelius *Anteckningar om mitt förflutna lif* (1889). Han hyllade den

24. Bl.a. Fredrika Bremer, som i stort uppskattade den men kritiserade bokens avsaknad av sammanhang och struktur; se Aurelius (1996) s. 329f.

25. Geijer (1928) s. 376. Kursiveringar i original.

26. *Ibid.*, s. 377. Han hade just avslutat andra delen av *Svenska folkets historia*.

27. *Ibid.*, s. 484.

28. *Ibid.*, s. 322.

29. Den döde mannen var Karl Georg Rogberg, professor i pastoralteologi enligt kommentaren i Geijer (1928) s. 485.

franske historikern Jules Michelets tanke om historieskrivandet som de dödas återuppståndelse. Genom sitt verk får historikern de en gång levande att träda upp ur sina gravar och befolka världen på nytt.³⁰ Att minnet kunde få de döda att återuppstå i berättelsen innebär också att det som varit hemligt kunde avslöjas för eftervärlden. Svedelius försök att föra sig själv och andra in i historien skedde nämligen främst i en lång minnesteckning över Gustaf Sebastian Leijonhufvud, som han umgåtts med under några intensiva månader i ungdomen, strax innan den unge mannen plötsligt gått bort. Just för att han för första gången gav offentlighet åt sin livslånga hemliga kärlek i en text som han skrev för att den skulle läsas när han själv inte längre fanns kvar, blev berättelsen ett sätt att bevara kärleken för framtiden. Tidigare, skrev han, hade han levt med minnet i sin ensamhet. *Då* hade inte heller Leijonhufvud varit borta: "Så länge jag lefver, är icke heller han försvunnen ur verlden. Ty sådan var magten, med hvilken hans ande genomträngde min, att jag icke egentligen räknar min umgängelse med honom blott såsom ett bland min förflutna lefnads minnen; detta minne, om jag skall bruka denna benämning, är icke en erinring om något, som är förbi, det är ett ännu fortfarande lif eller, rättare sagdt, ett åter uppvaknad." ³¹ Men när han själv dog, skulle också vännen försvinna för evigt. Genom att i skrift låta kärleken flamma upp på nytt bevarades den älskade vännen för framtiden:

Men denna gång öppnade sig grafven icke af sig sjelf; jag lyfte locket med afsigt att graven skulle öppnas. Jag hade företagit detta arbete, hvarmed jag nu är sysselsatt, att i minnet lefva min förflutna lefnad om igen. Jag hade hunnit så långt som till det stycket, som skulle handla om detta ämnet, och när jag öppnade den tillslutna grafven, uppsteg ej namnet blott och minnet, men hela varelsen med anden lika lefvande och frisk, med hela väsendet, så klart och ljusst som i den forna tiden.³²

30. Den kopplingen gjordes redan av Martin Weibull, *Från Lund och Lundagård* (Stockholm 1902) s. 186, men tanken som sådan var ju inte så ovanlig; se t. ex. Carl Theodor Odhner, *Om möjligheten af en historiens filosofi* (Uppsala 1862) s. 78, som menade att om historikern lyckades låta "ideella krafter framträda för betraktarens öga" kunde han "framställa en fulländad bild af förflutna tidens lif i dess individuella drag, att uppväcka ur grafven de hädangångna".

31. Svedelius (1889) s. 214.

32. *Ibid.*, s. 272f.

När Svedelius försvunnit ur världen, kunde vännen bevaras ytterligare en tid genom platsen i den livshistoria som författaren lämnat till efterkommande. Det innebar också att Svedelius egen grav inte helt slöts om honom själv.

Minnet i 1900-talets självbiografier

I de verk som skrivits under 1900-talet och som ingått i undersökningen är kopplingen mellan minnet och utplåningen mindre påtaglig, även om de flesta kommenterar just minnet som sådant: dess opålitlighet eller pålitlighet, dess likheter med fotografier, dess närhet till fantasin och det påhittade.³³ Det är slående hur många memoarförfattare som önskat belägga sina minnen genom att gå tillbaka till dokument, brev, bildmaterial och dagböcker. Det sker naturligtvis utifrån viljan att korrekt återge händelser och förlopp, men det är också som om minnesspåren tagna för sig inte är tillräckliga utan måste bekräftas av något annat. Viljan och förmågan att minnas är intimt förbunden med rädslan för utplåning. Denna dubbelhet verkade plåga många författare. Ett exempel finner man hos historikern och bibliotekarien Elof Tegnér som skrev om den dvärgväxte och ensamme bibliotekarien J. A. Ahlstrand vid Kungl. Biblioteket i Stockholm. "En bibliotekarie skall vara 'entsagend' – inskräpte Ahlstrand hos mig mer än en gång, kanske icke utan orsak. För egen del var han entsagend; gärna höll han sig i skuggan. Intet litterärt verk bevarar hans namn till eftervärlden, icke ens ett bibliografiskt; och hans namn, ehuru känt af samtidens Stockholm, skall vara glömdt i nästa generation, om det ej redan är det."³⁴

Minnet är det som håller kvar det som hela tiden riskerar att definitivt försvinna. Men det är naturligtvis selektivt. Vilka är det som blir ihågkomna? I början av sin självbiografi återgav Lydia Wahlström inskriptionen på en gravvård över en präst. På stenen stod att prosten Jakob Wahlqvist vilade i graven "med sina båda hustrur".

33. Se t. ex. Victor Svanberg, *Leva för att leva* (Stockholm 1970) s. 16; Carl-Fredrik Palmstierna, *Stormig idyll: minnen* (Stockholm 1971) s. 21; Thure Stenström, *I alma maters tjänst: en uppsalaprofessor ser tillbaka* (Stockholm 2004) s. 8, 19; Nils Elvander, *Minnen från sju decennier* (Uppsala 2006) s. 10; Liedman (2008) s. 295.

34. Elof Tegnér, *Minnen och silhouetter: anteckningar nedskrifna under sommarvistelser vid Arild på 1890-talet* (Lund 1974) s. 146.

När jag nyss börjat bibliska historien undrade jag alltid, om prosten liksom patriarkerna haft dem bägge på samma gång, men när jag blev lite äldre, föranledde den sista raden en del funderingar om varför inte de bägge fruarna liksom patriarkens hustrur kunde ha hedrats med sina namn. Den ena hade ju till på köpet varit biskopsdotter och alltså i rang stått betydligt över sin man!³⁵

Kampen mot osynliggörandet av kvinnorna var en av drivkrafterna i Wahlströms historiska författarskap och engagemang i kvinnorörelsen. Men hon såg inte att hon också själv var en del i detta selektiva minnesarbete. Klass och rang var inte oväsentligt för henne. Så skrev hon till exempel om en sträng husjungfru, att hon var "tillräckligt originell för att förtjäna en parantes i min historia. Över huvud taget har tjänstefolket spelat en stor roll i min barndom."³⁶ Kvinnan fick bli en del av Wahlströms historia för att hon ägde något som skilde henne från andra. Det osynliga tjänstefolket och dess livsvillkor kunde träda fram ur sin anonymitet genom sina deformiteter och egenheter. Herbert Tingsten, som erkände sin blindhet för de klasser han själv inte tillhörde, hade också tjänstefolk som trädde fram just för att de blev extremer: "Mitt hushåll sköttes av ett hembiträde, Marie, som stannat i mitt minne som den mest 'förtryckta och förtrampade' människa jag träffat. Hon var i femtiårsåldern, liten, ful, ängslig, dum och okunnig. Hela sitt liv, så mycket förstod jag vid våra samtal, hade hon varit fattig, förbisedd och olycklig, så självklart och stilla olycklig att möjligheten att vara något annat glömts bort."³⁷

Tanken kan synas banal, men vad detta handlade om var återigen relationen mellan natur och historia, mellan utplåning och bevarande. För de skribenter som jag citerat tillhörde tjänstefolket naturens anonyma kretslopp, medan de själva och deras bekanta hade fått historiens individuella form. För de adliga och borgerliga kretsar som konsthistorikern Carl G. Laurins massiva *Minnen* (1–4, 1929–32) återgav i text och bild var

35. Lydia Wahlström, *Trotsig och försagd* (Stockholm 1949) s. 10.

36. *Ibid.*, s. 37. Om Wahlströms självbiografi, se Margaretha Fahlgren, *Det underordnade jaget: en studie om kvinnliga självbiografier* (Tullinge 1987) s. 94–109; Wahlströms författarskap i stort analyseras i Birgitta Rengmyr, *Personlighetens sakrament: Lydia Wahlströms författarskap och tänkande i religiösa och kyrkliga frågor 1900–1925* (Uppsala 1982). Se även Inger Hammar, "Prästdottern som blev kvinnoakskvinnna", i Gunilla Strömholm (red.), *Lydia Wahlström: till hundraårsminnet av hennes doktorsdisputation 1898* (Uppsala 1999) s. 9–27.

37. Herbert Tingsten, *Mitt liv: ungdomsåren* (Stockholm 1961) s. 241.

individualitet en självklarhet: "Man har i samhället alltid – och det är ju rätt vackert – blicken riktad uppåt. Det, som nedantill är, blir en homogen gråmelerad massa, under det att de högre stående intressera i allra högsta grad individuellt och psykologiskt, och deras konturer skönjas tydligt och klart, där de, sedda underifrån, avteckna sig mot himlen."³⁸ Läsaren av hans verk tycker dock snart att alla han omnämner på sitt svalt distanserade vis påminner om den anonyma massa han inte tyckte att de tillhörde. Verket får dock sitt patos av författarens relation till utplåningen. I seriens sista volym avslöjade han att döden "står alltid för mig som ett hemskt, oundvikligt faktum." I ljuset av det stundande slutet blev viljan att dokumentera varje möte och varje bekantskap ett sätt att samla spåren av ett liv medan, som han påpekade, minnet ännu var friskt.³⁹ Minnesspåren måste göras om till skriftliga avtryck och därmed göras mer rumsliga än det opålitliga minnet.

Jaget, personligheten

Laurins memoarer förutsatte en föreställning om individualitet och en historieuppfattning där personlighetsutveckling var ett viktigt inslag. Det var individualiteten och personligheten som motiverade att människor fick plats i memoarerna. I början av 1900-talet hade individualitet och personlighet blivit de kriterier som användes för att värdera människor och deras verk. Målet för en självbiograf var inte bara att få andra att träda fram ur anonymiteten utan också att visa hur det egna jaget hade utvecklats och allra helst framstå som en personlighet som hade den självständighet som karaktäriserade ett konstverk. Överfört till de termer jag använt ovan, kan man säga att strävan efter att framstå som en personlighet var en variant av ambitionen att träda ut ur naturens anonymitet och in i historien.⁴⁰ Även inom den historiska forsk-

38. Carl G. Laurin, *Minnen 1868–1888* (Stockholm 1929) s. 137, även s. 261.

39. Dens., *Minnen 1908–1918* (Stockholm 1932) s. 537, 538 (citat).

40. Det finns naturligtvis exempel även på motsatsen. Historikern Anders Fryxell presenterade i *Min historias historia*, 2:a uppl., Eva Fryxell (red.) (Stockholm 1908) s. 118, sig som en person som blev identisk med sitt verk på ett sådant sätt att jaget närmast utplånades. Verket hade blivit den plats där "hela min personlighet ingått, uppgått, kännande sig mer och mer lefva enbart för, genom och i detsamma. Sällheten af ett kärleksfullt vän-, familj- och släktlif är det enda band, som ännu håller mig kvar vid det närvarande." Det han formulerade var en variant av den asketiska traditionens idé om att människan måste glömma sitt jag och dess band till världen för att kunna uppgå i eller komma i kontakt med Gud – eller Historien i Fryxells fall.

ningen analyserades personligheterna i relation till de verk de skapat.⁴¹

Att tanken om den i historien framträdande personligheten var djupt förankrad i det tidiga 1900-talets historiemedvetande vittnar flera uttalanden från seklets början. Lauritz Weibull, som såg till att ärkebiskopen och kyrkohistorikern Henrik Reuterdahls memoarer publicerades ett halvt sekel efter författarens död, ansåg att ärkebiskopen var en "verkligt betydande memoarförfattare" för att hans skrift fick läsaren att möta "en skarpt skuren, bottenärlig individualitet". Genom redogörelsen för sina gärningar och omdömen om andra människor återspeglade memoarerna, "som i intet annat samtida verk", den tankevärld som behärskade delar av den politiska och religiösa eliten i Sverige i mitten av 1800-talet.⁴² Historikern Beth Hennings anförde uppfattningen (formulerad av historikern Sven Tunberg) att moderna människor var "mer helgjutna som personligheter än till exempel 1500-talets människor".⁴³

Även hennes egen historiska forskning om den gustavianska tiden hade sin fokus på de historiska personligheterna, särskilt Gustaf III. Hennes självbiografi, som väl inte fick henne själv att framträda i skarp relief, lyckades dock då och då porträttera andra människor så att de framstod som fullfjädrade individer, som i denna kärnfulla karaktäristik av den finlandssvenska historikern Alma Söderhjelm:

Hon var en på en gång allvarligt syftande vetenskapare och lärd historiker med internationellt rykte men samtidigt en i sällsynt grad levande människa med ett överlevligt konstnärstemperament och en oerhörd aptit på livet, på människor, i synnerhet på män – helst yngre än hon själv – som hon ville samla omkring sig som ett litet hov, excentrisk, självupptagen, och inte så litet stollig, när hon med ohämmad fantasi dukade upp för vem som ville höra på om alla sina älskare. Hon var generös med allt, sitt hjärta, sina tankar, sina böcker, sitt vin och sin mat, när hon nu hade några pengar att köpa dessa materiella ting för. Hon var gäckande, oberäknelig, ibland riskabel, inte sällan taktlös.⁴⁴

41. Den som teoretiskt formulerade detta var Dilthey, t. ex. i Dilthey (2002). Diltheyns svärson, Georg Misch, försökte följa den levda erfarenheten historiskt. Trots ett livs arbete, hann han i *Geschichte der Autobiographie* (1907–1969) inte längre än till renässansen i analysen av hur "personlighetsmedvetandet" utvecklats i västvärlden.

42. Lauritz Weibull, "Förord", Henrik Reuter Dahl, *Ärkebiskop Henrik Reuterdahls memoarer* (Lund 1920) s. xi.

43. Beth Hennings, *Resa genom sju decennier* (Stockholm 1963) s. 189.

44. *Ibid.*, s. 198.

Alma Söderhjelm *Min värld* (1–3, 1929–1931), med uppföljarna *Mina sju magra år* (1932) och *Åbo tur och retur* (1938), kan räknas till de klassiska självbiografierna.⁴⁵ Verken skildrar det tidiga 1900-talets Finland med dess många motsättningar och strider, 1920-talets kulturella och högborgerliga Stockholm och kvinnornas prekära ställning i en manligt dominerad universitets- och kulturvärld. Det som till slut ändå framträder som memoarseriens *historia* är Söderhjelmns kamp för att bli den personlighet som hon burit på genom alla år utan att den hittat plats att förverkligas. Liksom den politiska kampen formulerades som ett motstånd mot att Finland skulle uppgå i en namnlös anonymitet under ryskt välde (den ”asiatiska degeln”), så kämpade Söderhjelm för att bryta sig ur olika kollektiv. Det gällde först den stora syskonskaran, där den främsta förebilden och personligheten var den äldre brodern Werner. Barndomens kollektiva anonymitet i kretsen av de många systrarna illustrerades med upplevelsen av att vara utbyttbar: ”Så flöt allt [...] ihop i en fåra av gemensamhetsliv, en bred, stor fåra, där åtta systrar, hand i hand, fördelade i två rum om fyra och fyra, gingo sitt liv fram, så lika mejslade av naturen, att de kunde trampa fram i samma skor, med så lika sätt att föra pennan över pappret, att den ena kunde taga vid, där den andra slutade, utan att det märktes!”⁴⁶ I senare skeden av verken handlade det om att känna anonymiteten i mötet med universitetsvärlden, där hon lärde sig att hon inte behandlades som en jämlike bland männen utan fördes samman med andra av sitt kön.

När hon väl finner den plats där hon fullt utvecklas efter en längre tids förpuppning, sker det med full kraft. Det inträffar i den tredje volymen av *Min värld* i kretsen runt regissören Mauritz Stiller i Stockholm, ”den mest okonventionella man jag känt – och jag har ändå känt många.”⁴⁷ ”Men jag njöt av detta att bli bedömd som en fristående person, och i detta medvetande kände jag att jag så småningom blev en fristående person, trädde ut ur min miljö och frigjorde mig från den.”⁴⁸ Det Stiller, enligt Söderhjelm, tog fasta på var inte bakgrund, klass eller kön utan

45. Hennes verk har också föranlett flera analyser än något annat av de verk jag använder här. Se t. ex. Merete Mazzarella, *Att skriva sin värld: den finlandssvenska memoartraditionen* (Helsingfors 1993) s. 145–182, som liksom jag lyfter fram viljan att bli individ, och Marja Engman, *Det främmande ögat: Alma Söderhjelm i vetenskapens och offentligheten* (Helsingfors 1996) s. 301–321 om det samtida mottagandet av memoarserien.

46. Alma Söderhjelm, *Min värld 1* (Stockholm 1929) s. 209f.

47. Dens., *Min värld 3* (Stockholm 1931) s. 470.

48. *Ibid.*, s. 476.

”de konstnärliga intentionerna och instinkterna”. ”Han räknade egentligen inte något annat som riktigt människovärdigt än det konstnärliga arbetet.”⁴⁹ Individualitet och personlighet var således för Söderhjelm nära förbundet med konstnärens tillvaro. I flera sammanhang blev konstnären en typ för sig, höjd över mängden. När hon i *Mina sju magra år* skildrade vänskapen med författaren Hjalmar Bergman avslutades porträttet med den traditionella tanken att han i sina verk, ibland, hittade en pärla eller ros ”som skola göra honom odödlig. De skola skimra och lysa med sin dunkla glans eller sina gyllene strålar, när vi alla äro döda, när hundra år och mera förflutit, sedan vi alla gått den väg, han försvunnit i det mörka intet.”⁵⁰

Trots att hon här formulerade tanken om odödlighet, så skrevs hennes verk snarare mot fonden av förlusterna av vänner och relationer, föräldrar och hem än i ambitionen att odödliggöra dem. Upplevelsen av exil och främlingskap var påtaglig utom under åren i Stockholm på 1920-talet och i mötet med de förflutna världarna i arkiven. Hela *Min värld* skrevs som en redogörelse av ”minnesintryck” som inte kontrollerades mot andra källor. Intrycken i det egna minnet var det som skulle skrivas ned, inte den historia som kunde verifieras. Därför kunde Söderhjelm också återge långa samtal som inte dokumenterades som faktiska. Alla människor som passerade förbi i verken, gjorde det mot fonden av att de redan förlorats eller inför risken att de skulle försvinna. Också den vision av historikerns arbete som kom fram i de självbiografiska verken betonade historikerns roll som förmedlare mellan det som varit och det som skulle komma. Att läsa och skriva historia, skrev hon i *Åbo tur och retur*, är att ”undfå det förgångnas ande”. Historikern måste ”taga emot i stället för att vilja ge av sitt eget psyke.”⁵¹ Arkivstudierna blev därför, såsom hon beskrev dem, stunder av avstannad ro, där hon steg in i en värld som dragit ned tempot och för ett ögonblick vilade.⁵² I ljuset av detta är det också lätt att se hur hennes självbiografiska verk blev spår som skulle föra ett liv in i framtiden. Vad är ett liv?, frågade hon, och svarade att det var att ha en framtid och att älska. ”En bok, det är framtid. I synnerhet en bok, ty en bok rymmer ett liv.”⁵³

49. *Ibid.*, s. 475, 479.

50. Alma Söderhjelm, *Mina sju magra år* (Stockholm 1932) s. 176.

51. Dens., *Åbo tur och retur* (Stockholm 1938) s. 133.

52. Söderhjelm (1931) s. 496.

53. Söderhjelm (1938) s. 151.

Söderhjelmns *Min värld* var en berättelse om en frigörelse ur en familjebakgrund och dess förväntningar och befrielse ur föreställningar som begränsade kvinnors handlande. Människan Alma Söderhjelm gjorde sitt försök att i skrift träda ut ur sin naturliga anonymitet och bli en personlighet med en historia. Vad är det då som bevaras i en sådan historia? Herbert Tingsten, som i sina memoarer *Mitt liv* (1–4, 1961–1964) hela tiden återkom till sin dödsskräck, markerade att han inte trodde att det fanns ett inre, riktigt jag utan bara ett jag som framträdde i de roller man spelade. Samtidigt jagade han detta riktiga jag som han var så rädd för att förlora. Han ville, som den jagsökande gärna markerar, vara ärlig och uppriktig i skildringen av sig själv. Han ville bygga på samtida dokument, brev och andras minnen (särskilt hustrun Gerds) för att ge en så sann skildring av sig själv som möjligt. Trots det blev det inget annat än ett narrativt tillverkat ting. Tingsten verkade klar över detta när han utförligt diskuterade skrivandet och självbiografin som genre i svitens sista del. I och genom skrivandet av sina minnen, hade det blivit en försoning mellan det inre jaget och den "fiktionsfigur", som han tyckte sig vara utåt. Men berättelsen hade också inneburit att han gjort sig själv till ett ting, "den presentation av mig själv som memoarerna utgör".⁵⁴

När Tingsten talade om hur självbiograferandet hade hjälpt honom att lösa konflikten mellan ett inre, riktigt jag och den fiktionsfigur han tyckte sig ha spelat i offentligheten, skapade han en individualitet åt sig själv genom historien om konflikten. I sin självreflexion över skrivandet tyckte han att han tillverkat denna helhet och att den kanske bara var en litterär skapelse.⁵⁵ Synpunkten tycks mig vara generellt giltig: Självbiografierna blev berättelser eller porträtt som författaren tillverkade så att jaget kunde få beständighet just för att det hade blivit ett historiskt, mer än naturligt, jag. I den självbiografiska handlingen gjorde författarna sig själva till historiska individer i vetenskapen om att det naturliga jaget måste försvinna för att det historiska skulle framträda. Det skedde genom att det faktiska jaget avprivatiserades i självbiografin genom exempelvis författarens sätt att sätta upp gränser för vad han eller hon ville säga om privatlivet, anhöriga eller sexuella erfarenheter.⁵⁶ Ur den

54. Herbert Tingsten, *Mitt liv: tio år 1953–1963* (Stockholm 1964) s. 324.

55. *Ibid.*, s. 310f. Tanken kan mycket väl vara ett lån från Roy Pacals *Design and truth in autobiography* (1960), som Tingsten hänvisade till i inledningen till volym 2.

56. Gränsen mellan offentligt och privat vore intressant att analysera närmare. Vid ena polen finns de som likt Claes Lindskog i *Bokslut: hågkomster och människor* (Stockholm 1949)

synvinkeln var det inte heller särskilt anmärkningsvärt att det jag som framträdde i texterna var ett konstruerat eller fiktivt jag.

Jagets konstruktion

Frågan om det genom skriften konstruerade jaget har väckt enormt intresse i de senaste årtiondenas analyser av självbiografen – och den frågan fick till exempel Paul de Man att i början av 1980-talet argumentera för att självbiografen var en genre som var omöjlig att avgränsa.⁵⁷ Diskussionen om konstruktionen av ett jag har dock bestämts av frågan om det självbiografiska jagets relation till verklighetens jag. Utgår man ifrån att självbiograferande är lika mycket uttryck för en kärlek till ändligen existens – bland dem även sin egen – som för en vilja att förstå sig själv genom sin historia, är institutionaliseringen av jaget i självbiografen alltid en fråga om ett förtingligande för att bevara den ändligen existens man älskar.

För att självbiografernas ändligen existens skall kunna få ett mått av beständighet måste författarna få dem att övergå från natur till historia. Lyckas de inte med denna övergång, försvinner de i den natur där individen inget betyder och där utplåningen härskar. Men denna övergång innebär också att det naturliga jaget måste begravas för att det historiska ska framträda. Det är därför inte så konstigt att Åsa Linderborg i sitt porträtt av fadern i *Mig äger ingen* (2007), som formellt sett kanske inte ska räknas till självbiografierna, är som mest avslöjande när hon beskriver hur hon i väntan på faderns begravning stod i hans lägenhet bland alla efterlämnade föremål:

Som historiker försökte jag se på de invanda tingen från min uppväxt med en professionell blick. Göra dem annorlunda, till analysföremål

s. 153, undviker att "falla för frestelsen att gå in på privatlivets för mig nästan heliga marker". Vid andra polen finns Victor Svanberg (1970) kap. 9, med öppenhjärtiga avslöjanden av sin homosexualitet, besök hos manliga prostituerade i 1920-talets Stockholm och franka beskrivningar av samlag med Karin Boye (som dock utlämnar henne mer än honom själv). Mazzarella diskuterar gränsdragningen mellan privat och offentligt i Mazzarella (1993), kap 1.

57. Paul de Man, "Autobiography as de-facement", i dens., *The rhetoric of romanticism* (New York 1984) s. 67–81. Mot detta står t. ex. forskare som James Olney, som försvarar både självbiografen som genre och idén om ett jag som existerar genom självbiograferandet, "Autobiography and the cultural moment", i Olney (1980) s. 20 och Paul John Eakin, "Narrative and chronology as structures of reference and the new model autobiographer", i James Olney (red.), *Studies in autobiography* (New York & Oxford 1988) s. 32f. Se också många intressanta reflexioner om detta i Melberg (2008), särskilt inledning och kap 6 samt Larsson (2001) s. 97–108.

jag kunde testa mot vilken samhällsvetenskaplig teori som helst om klass, smak och identitet. Min utbildning gav mig en förståelse som lugnade mig för stunden men snart visade sig vara otillräcklig och bedräglig. För vred jag på pappas saker det allra minsta såg de ut som vanligt igen.

Jag var tvungen att söka svaret på mina frågor i honom, i den jag trodde att han var.⁵⁸

I sin vardaglighet betydde föremålen alltså ingenting. De bara fanns där som en del av sitt naturliga sammanhang. De färdiga och etablerade teorierna och modellerna som kunde få henne att intellektuellt förstå vad som fanns omkring henne var naturligtvis otillräckliga. För vad som krävdes var ju snarare det som jag kallat kärleken till de ändliga existenserna. När Linderborg gått ned i sina minnen, som hon inledningsvis värjde sig mot, kunde fadern och hans värld träda fram som en historisk värld som förblev genom att bli individuell, ovanlig och förtingligad som historia. Porträttet av fadern och uppväxten var avslutad när han var begravd.

Även i självbiografierna, där författarna till skillnad från Linderborg har sitt eget jag i fokus, sker införlivandet i historien längs förvånansvärt likartade linjer: det handlar om skildringar av barndomshem, föräldrar, skolgång och lärare, universitetsstudier, resor, professionell verksamhet, bokslut över livet och så vidare. Det är befogat att tala om genrekonventioner. Ofta talar vi lite nedsättande om konventioner, men det borde vi inte göra. Konventioner är det sunda förnuft som håller världen samman och får oss att kunna agera. Just genom att skriva som många andra, uppehålla sig vid samma typ av upplevelser som många andra, använda samma bildspråk som andra (livet är en resa, jaget är en spegel), gör sig författarna delaktiga i den gemensamma värld som är villkoret för den historiska formen av självbevarelse. Genom att träda in i den värld där andra människor redan befinner sig, finns det ett litet hopp om att bli sedd, erkänd och bevarad. Sven-Eric Liedman, som troligen haft något sådant i tankarna, ser tillbaka på sitt liv, men möter också vår blick på omslaget till sin självbiografi *Blickar tillbaka* (2008).

58. Åsa Linderborg, *Mig äger ingen* (Stockholm 2007) s. 273.

Natur och historia

Låt mig illustrera grundtanken i min analys med Ronny Ambjörnsson *Mitt förnamn är Ronny* (1996), som vid sidan av Linderborgs bok är den elegantaste av alla självbiografier jag tagit del av. På en bråkdel av de sidor som andra författare använder för att skildra sina liv, fångar han det som jag velat få fram: hur jaget tillverkas för självbevarelse genom att det dras ut ur naturens kretslopp och ges en plats i historien men till priset av att det "naturliga" jaget förloras.

Ambjörnssons självbiografi följer i de flesta avseenden de genrekonventioner som anförts tidigare. Det är huvudsakligen en berättelse om barn- och ungdomsåren – det vill säga den avslutade världen. Den skiljer sig från de gängse självbiografierna genom att så lite sägs om yrkesverksamheten och dess konflikter. Den avviker också genom att den låter den egna erfarenheten bli ett exempel på en samhällsprocess som betecknas med begreppet klassresa. De egna erfarenheterna är exempel på både resans individuella särdrag och dess strukturella funktion. Erfarenheten framställs inte som oproblematiserad. Tvärtom markerar Ambjörnsson hela tiden hur hans sätt att förstå sitt eget liv, föräldrarnas livsstil och sina egna reaktioner, ses genom ett raster av tolkningar av etnologer och sociologer – och författarens egna idéhistoriska undersökningar av arbetarrörelsens skötsamhetsideal. Distanseringarna är många och återkommande: "hittar jag på min berättelse nu, vad för grund har den egentligen i det som varit? [...] Minnet förefaller vara en förening av hågkomst och fantasi, en mytisk berättelse, komponerad för att förstå inte i första hand det som var utan det som är." Samtidigt markerar han att han har andra minnen, "mer arkaiska", "som överhuvudtaget inte låter sig placeras i någon berättelse".⁵⁹ Jag skulle säga att dessa arkaiska minnen är erinringar om den värld som Ambjörnsson inte längre når just för att han befinner sig i den historiska världen och inte i naturen.

Ambjörnssons självbiografi är i högsta grad – och högst medvetet – en historisering av livet. I texten märks det i första hand genom att det är en undersökning av hur jaget formats av sin omgivning och miljöbyten. Den skiljer sig i detta avseende inte så mycket från vad andra självbiografier skrivna av historiska forskare handlat om. Historismen var grunden i hela den nyare tidens historietänkande. Det handlade om att söka ett

59. Ronny Ambjörnsson, *Mitt förnamn är Ronny* (Stockholm 1996) s.10f.

ursprung och från det följa utvecklingen fram till nuet och därigenom förstå hur något blivit som det är (som i titeln till filosofen Ingemar Hedenius ofullbordade självbiografi *Hur jag blev den jag är*). Även nuet bestäms av sin plats i en historisk process, där det finns en kommande tillvaro som visar att nuet är ett moment i denna ständigt pågående förändring. Men i Ambjörnssons fall handlar historiseringen också om att medvetet tillverka en historia om detta liv.

Trots att han ingenstans uttryckligen skriver det, byggs självbiografin nämligen upp av dikotomin mellan natur och historia. Spänningen mellan dessa storheter går igen i skildringen av relationen mellan fadern och modern och mellan honom själv och föräldrarna (särskilt fadern). Ambjörnsson skildrar till exempel hur fadern under lång tid bygger en "sportstuga". Det är ett tidsödande, närmast livslångt, projekt. Husbygget kontrasteras mot moderns sysslor på ett sådant sätt att de illustrerar skillnaden mellan historiens linjära rörelse och naturens kretslopp. "För denna [moderns] verksamhet fanns ingen vila och det gick heller inte att begrunda vad som åstadkommit. Själva arbetsprocessen var inte linjär utan rörde sig i cirklar, inskrivna i varandra. Mammans arbete tillgodosåg en rad små mål, pappas ett stort."⁶⁰ Faderns husbygge framstod också som en bild av ett idealt liv, inte bara då utan också i författarens skrivande nu: "Det där har alltid framstått för mig som en bild av det goda livet: att med sina händer skapa något bestående, arbetet i sin egen takt och den välförtjänta vilan efteråt, människor som tittar in utan att slå sig ner, det snirklande samtalet utan riktning, dagen som övergår i kväll."⁶¹

Att sonen skamset mäter sin egen verksamhet i ljuset från faderns handfasta tillverkning av bestående ting förstärker bilden av detta som självbiografins nav. I självbiografin ställs nämligen redan i essäns början faderns arbete i tillverkningsindustrin mot författarens egen verksamhet som idéhistoriker. "[H]är sitter du och gör dig märkvärdig, när du borde stått vid svarven på SKF och tillverkat kullager. Vad är det du tillverkar? Ord. Fraser."⁶² Men resultatet av tillverkningen av historier är också hus att tillbringa tid i och något som, på sitt sätt, ger ett värn såsom faderns vinterbonade sommarstuga skyddar mot naturen. När Ambjörnsson beskriver sin klassresa är det följdriktigt också en resa från

60. *Ibid.*, s. 65.

61. *Ibid.*, s. 63.

62. *Ibid.*, s. 7.

moderns och faderns arbete för familjens överlevnad och fortplantning till historiens och konstverkets beständighet.

Trots författarens uttalade uppfattning att klassresa är ett begrepp för att beskriva en samhällsprocess, så är det i denna bok lika mycket en metafor för människans färd från natur till historia. Klassresenärens alienation när han inte längre hör till den klass han bytt mot en annan som han samtidigt inte kan vara riktigt hemma i, kan lätt ges en parallell i hur jaget bevarar sig genom att övergå från att vara natur till att bli historia. Självbevarelse handlar om att distansera sig från det som hotar att förinta jaget och bland hoten finns individens utplåning i gruppen: "Tillgången till två världar skapade på så vis en distans till bägge, en distans som möjliggjorde reflektion och på sikt självmedvetande. Jag uppgick inte i miljön på det självklara sätt som var möjligt inom klassen, det [jaget] skilde sig från omgivningen, sårbart men också medvetet om sin existens."⁶³ Symptomatiskt för denna resa från klassens anonymitet i produktionens kretslopp till det individuella självhävandet i historien, är att författaren också markerar att han inte längre vet var han skall finna naturen. Redan i bokens början talar han om för oss att han tycker sig sakna en "första natur": "För det mesta ger den sig tillkänna som en frånvaro, ett svart hål som slukar energi och som det därför gäller att undvika för att inte förintas."⁶⁴ Översätter vi detta till de begrepp vi använt i denna analys, så är det naturen som förintar jaget om jaget, som bevarat sig själv genom att bli historiskt, skulle återgå till naturens kretslopp där individen inget betyder utan arten (klassen) är allt.

Liksom flera andra avslutar Ambjörnsson sin självbiografi med ett fotografi där han själv, klassresenären, bildar länken mellan äldre och yngre generationer.⁶⁵ I fotografiet binds historien samman med naturen, den egna beständigheten som individ i en historisk värld med den naturliga beständighet som ligger i fortplantningen och bildandet av nya generationer. Även andra memoarförfattare har avslutat sina självbiografier med denna antydning om naturens återinträde i historien: Svedelius genom att sorgset konstatera att han som den siste av sin familj kände en särskild övergivenhet och ensamhet; Victor Svanberg genom att vara "nöjd med en fortvaro i min kropps och mina tankars efterkom-

63. *Ibid.*, s. 103.

64. *Ibid.*, s. 7.

65. Ambjörnsson beskriver fotografiet men reproducerar det inte.

mande ett par århundraden, ja kortare än så”; Åsa Linderborg genom att förundrat höra hur fadern talar till hennes eget barn så som han hade talat till henne; Sven-Eric Liedman genom en ”gammaltestamentlig” tillfredsställelse över sin fortplantingsförmåga.⁶⁶ I det ansikte som Liedman till en början inte kan känna igen, när han som Narcissus betraktar sin spegelbild, lyckas han genom den historiska tillbakablicken igenkänna sig själv som den biologiska och historiska länken i en lång kedja av förfäder. ”En enda sak har dessa okända gestalter gemensamt: de hann föröka sig innan de dog.”⁶⁷ Bevarelsen av självet och arten är till slut naturens och historiens början.

Avslutning

Försöker man se självbiograferande som en social handling, blir den, just för att den upprepas av många, en handling som strävar efter att skapa beständighet över tid. Skrivandet av en självbiografi skapar varaktighet genom att handlingen att skriva upprepar den sociala tron på att den av människor skapade världen för varaktighet har plats för ännu ett levnadsöde och ännu ett självporträtt. Att det hoppet lever omvittnas av de många ursäkter som uttrycks när författarna meddelar läsarna att de inte har levt särskilt heroiska liv, utan att de snarare ser sig som typiska representanter för en viss klass, en viss miljö, en viss epok – ja, ett visst akademiskt eller borgerligt kretslopp.

Självbiografin är en institution som ger stadga för att vi förlitar oss på att institutioner har längre beständighet än det individuella livet. Ett mått på att vi har att göra med en institution är att vi tar den så för given att vi inte ens tänker på varför den existerar eller ens kan föreställa oss vår kultur utan den.

Bakom denna abstrakta institution finns samtidigt det enkla men

66. Svedelius (1889) s. 636f; Svanberg (1970) s. 188; Linderborg (2007) s. 248; Liedman (2008) s. 290.

67. Liedman (2008) s. 306. Liedmans användning av Narcissus i inledningen till sin bok implicerar flera intressanta saker. Förmodligen avser han med titeln [Sven-Erik Liedman] *Blickar tillbaka* både minnet av det som hänt och det erkännande som ligger i att se andra och att bli bekräftad av dem. Men det är också en bild som kan läsas i ljuset av Gusdorfs idé om att självbiografier förutsätter att narcissustabut överskrids. Enligt Gusdorf (1980) s. 32, riktas människans blick utåt mot världen och bort från jaget. Skrivandet av en självbiografi innebär att den utåtriktade blicken vänds om eller hämmas och att jaget ställs i centrum. Narcissus dör när han igenkänner sig själv. Självbiografin och jagets död förbinds således implicit i denna tolkning. Jag skulle då utvidga detta till att innebära att jagets död i självbiografin samtidigt är dess bevarande som historiskt ting.

starka begäret att värna de ändliga existenserna. I institutionen självbiografi avslöjar sig kärleken dock oftast en passant. Låt mig avsluta med en självbiografi som tidigare bara nämnts i förbigående. Ställd inför Guds hus i Köln under sin europeiska bildningsresa kände sig kyrkohistorikern Henrik Reuterdahl förintad och förstummad: "Jag kan icke säga mer derom än att den på mig verkade förintande. Vid dess storhet och herrlighet fann jag mig, fann jag hvarje individ hafva försvunnit. Af konstverket var jag helt och hållet beherrskad, vida mer än af något annat, som jag sett." I kontrast till den sublimes upplevelsen av Kölns domens framstår Reuterdahls memoarer som det profana hus där han försökte bevara sig själv. Hans oro för vad som skulle hända med manuskriptet efter hans död var påtaglig: "Så vidt ske kan, vill jag hafva förekommit dess förskingrande eller försvinnande."⁶⁸ Så avslöjade ärkebiskopen och kyrkohistorikern att det inom honom pågick en konflikt mellan begäret att förtrösta på det gudomliga och kärleken till den ändliga existensen. Konflikten måste ha vållat honom viss oro eftersom historikerns begär, sett ur kyrkomannens perspektiv, var ett syndigt fasthållande vid världsliga ting. Det är dock begäret efter självbevarelse i hjärtat av historieskrivningen som jag tycker visar sig i historikernas självbiografier.

Nature and history in the autobiographies of Swedish historians

Self-preservation is usually associated with biological drives and instincts. In the case of mankind, self-preservation has also been associated with self-love and the prevention of one's own extinction by avoiding life-threatening situations. Self-preservation as a love of finite existence is also something that is at the heart of the historian's endeavor. The historian's love of finite existence and the idea of self-preservation have self-love in common. But the historian's love also embraces other existences than his own. This love of finitude cannot be separated from a will to prevent the extinction of finite existences and to allow their existence to continue in history. The article traces the love of finitude in autobiographies written by Swedish historians in the last 150 years. In the analysis, nature represents everything

68. Reuterdahl (1920) s. 145, iii.

that extinguishes finite existences and history represents the preservation of humans in time. I argue that this issue recurs in many autobiographies although often only mentioned in the margins as random utterances or comments made in passing. The texts analyzed are the autobiographies of Erik Gustaf Geijer (1783–1847), Wilhelm Erik Svedelius (1816–1889), Alma Söderhjelm (1870–1949) and Ronny Ambjörnsson (b. 1936).

Keywords: Sweden, historiography, philosophy of history, 19th century, 20th century, autobiography, historians, finitude